

О. В. Травіна,
аспірант, Ужгородський національний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-7804-3259>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.12.192

ФАРМАЦЕВТИЧНИЙ РИНОК УКРАЇНИ В КОНСТРУКЦІЇ СУЧАСНОГО ГЛОБАЛЬНОГО ФАРМАЦЕВТИЧНОГО РИНКУ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

O. Travina,
Postgraduate Student, Uzhhorod National University

PHARMACEUTICAL MARKET OF UKRAINE IN THE STRUCTURE OF THE MODERN GLOBAL
PHARMACEUTICAL MARKET: CURRENT STATE AND DEVELOPMENT TRENDS

У статті досліджуються сучасний стан та тенденції розвитку фармацевтичного ринку України, в тому числі в конструкції сучасного глобального фармацевтичного ринку. Здійснено аналіз та надані оцінки ключових показників розвитку фармацевтичного ринку України, в тому числі таких як експорт та імпорт фармацевтичної продукції країни на світовому ринку лікарських засобів, динаміка зовнішньої торгівлі України. За результатами дослідження визначено основні тренди, фактори, особливості та ризики функціонування та розвитку національного фармацевтичного ринку України, в тому числі такі, що спричинені у першу чергу пандемічною коронавірусною кризою (збільшення споживання препаратів у відділеннях інтенсивної терапії), а надалі російською військовою агресією (загибель населення, руйнація будівель, в тому числі задіяних у виробництві фармацевтичної продукції та медикаментів, руйнація логістичних ланцюгів, тощо).

The article examines the current state and development trends of the pharmaceutical market of Ukraine, including the structure of the modern global pharmaceutical market. The key indicators of the development of the pharmaceutical market of Ukraine were analyzed and evaluated, including the export and import of the country's pharmaceutical products on the world drug market, the dynamism of Ukraine's foreign trade. It has been established that the pharmaceutical industry of Ukraine is one of the key branches of Ukraine, which is confirmed by the volume of products produced in absolute terms and its share in the structure of domestic industrial production — according to the indicator of GDP per employee — 1.356 million hryvnias. the pharmaceutical industry has overtaken all branches of the processing industry. It was determined that one of the most important factors that negatively affects the pharmaceutical market of Ukraine and its implementation in the global market is the limited volume of the national market and the low purchasing power of the population, as a result of which the small sales market affects the volume of investments and the potential for increasing production, which causes later introduction of technologies and higher cost of production on a small scale.

According to the results of the study, the main trends, factors, features and risks affecting the functioning and development of the pharmaceutical market in Ukraine were determined, including those caused primarily by the coronavirus crisis (for example, an increase in the consumption of drugs in intensive care units), and later by military aggression of Russia (for example, the death of the population, the destruction of buildings, including those involved in the production of pharmaceutical products and medicines, the destruction of logistics chains, etc.). It was determined that, despite the existing difficulties, at least 50% of Ukrainian pharmaceutical factories continue to work — Ukrainian pharmaceutical factories try to supply the produced drugs to the domestic market in order to maximally meet its needs. Although further difficulties in their activities caused by the war, as well as a further reduction in their number, should also be expected.

Ключові слова: фармацевтичний ринок, глобальний, лікарські засоби, показник, структура, тенденція, фактор.

Key words: pharmaceutical market, global, drugs, indicator, structure, trend, factor.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Сучасний фармацевтичний ринок характеризується високими темпами приросту та показниками рентабельності. Прибутковість у фармацевтичній галузі суттєво перевищує середні значення чистого прибутку інших галузей. Попри специфічність продукції фармацевтичної індустрії, попит на неї стабільно зростає і є порівняно незалежним від політичної та економічної ситуації в країні.

Високий рівень конкуренції на цьому ринку змушує виробників шукати нові сегменти, диверсифікувати пропозицію та вдосконалювати свою цінову політику. Фармацевтичний ринок є важливим сектором економіки будь-якої країни і є індикатором її економічного та соціально-гуманітарного розвитку, рівня добробуту та якості життя населення. Розвинена фармацевтична промисловість країни вважається показником високої інноваційності її економіки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Значний внесок у дослідження стану та тенденцій розвитку фармацевтичного ринку України, в тому числі в умовах триваючої російської військової агресії зробили Б. Дергалюк, Н. Демченко, І. Корман, О. Пенькова, І. Попова, О. Семенда, А. Швед, П. Шевчук, Т. Пальчевська, Г. Тарасенко, Г. Куришко, А. Ражик та інші. Питання розвитку світового фармацевтичного ринку та його впливу на національну економіку країни досліджувались в працях таких науковців як І. Пестун, З. Мнушко, Н. Дихтярьов, А. Гніт, Д. Карамишев, тощо. Водночас, в умовах постійної зміни зовнішніх та внутрішніх умов чимало питань стосовно напрямків розвитку фармацевтичного ринку України, зокрема його ролі та особливостей в конструкції сучасного глобального фармацевтичного ринку, залишаються недостатньо дослідженими і потребують подальшого поглибленого вивчення, зважаючи на важливість як для економіки держави, так і для здоров'я населення.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою роботи є дослідження сучасного стану та тенденцій розвитку фармацевтичного ринку України в конструкції сучасного глобального фармацевтичного ринку; аналіз та оцінювання ключових показників розвитку фармацевтичного ринку України через призму інтернаціоналізації та глобалізації фармацевтичної індустрії; визначення основних трендів, факторів, особливостей та ризиків середовища міжнародних економічних відносин, що впливають на функціонування та розвиток фармацевтичного ринку в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Фармацевтична промисловість України є однією з ключових галузей України, що підтверджується обсягами виробленої продукції в абсолютному вираженні та часткою в структурі вітчизняного промислового виробництва — за показником ВВП на одного працівника — 1,356 млн грн фармацевтична промисловість у довоєнний час випередила усі галузі переробної промисловості. Протягом 2017—2021 роки спостерігалось стрімке зростання обсягу фармацевтичної продукції, яке по результатах 2021 року склало 48 973,4 млн грн, а за весь період дослідження обсяги виробництва зросли більше ніж у 1,7 разів [1]. Слід відмітити, що найбільші обсяги зростання мали місце за результатами 2021 року — така ситуація була спричинена зростанням потреб у різноманітних лікарських препаратах через подовження та подальше поширення коронавірусної інфекції в світі та країні.

Частка фармацевтичної продукції в структурі промислової продукції також мала позитивну динаміку аж до 2021 року і за результатами 2020 року вона складала 1,65%, що було найбільшим значенням за період дослідження. Водночас, вже в 2021 році частка фармакопії в структурі промислової продукції зменшилась і склала 1,36%, що рівнозначно показнику 2018 року. Таке падіння частки фармацевтичної продукції було спричинено загальносвітовими тенденціями відновлення світового господарства та національних економік

Таблиця 1. Сумарний обсяг зовнішньої торгівлі фармацевтичних виробів (2017–2021 рр.)

Показник	Експорт		Імпорт	
	тис. дол. США	у % до загального обсягу	тис. дол. США	у % до загального обсягу
2017				
Усього	43264736,0	100,0	49607173,9	100,0
у тому числі				
фармацевтична продукція	192111,3	0,4	1767455,8	3,6
2018				
Усього	47334987,0	100,0	57187578,0	100,0
у тому числі				
фармацевтична продукція	216178,0	0,5	1947012,5	3,4
2019				
Усього	50054605,8	100,0	60800173,1	100,0
у тому числі				
фармацевтична продукція	250792,2	0,5	2143147,0	3,5
2020				
Усього	49191824,5	100,0	54336136,7	100,0
у тому числі				
фармацевтична продукція	268221,7	0,5	2523224,1	4,6
2021				
Усього	68072328,8	100,0	72843126,6	100,0
у тому числі				
фармацевтична продукція	315424,7	0,5	3056616,1	4,2

Джерело: побудовано автором на підставі [1].

після локдауну 2020 року, спричиненого COVID-19, коли значна частина підприємств різних галузей промисловості була вимушена тимчасово припинити виробництво на різні періоди часу. Це також вплинуло на загальні абсолютні значення обсягу реалізованої промислової продукції України. Внаслідок повномасштабної російської військової агресії на території України, що спричинила і продовжує спричиняти загибель населення, руйнацію будівель, в тому числі задіяних у виробництві фармацевтичної продукції та медикаментів, руйнацію логістичних ланцюгів, тощо, прояви негативних тенденцій у виробництві як промислової продукції, так і фармацевтичної продукції України в найближчі роки продовжуватимуться.

Світова фармацевтика утворює велику кількість компаній, але її основу становить вузьке коло фармацевтичних гігантів — виробників лікарських засобів, об'єднаних в умовний картель під назвою "Big Pharma". На даному ринку існує двадцять найбільших компаній, які залишаються незмінними лідерами фармацевтичної індустрії протягом тривалого часу і частина з них також представлена в Україні. Частка ринку, яку вони контролюють, в сукупності перевищує третину всього світового ринку фармацевтичних препаратів, а внесок у загальносвітові продажі лікарських препаратів та вакцин 20 найбільших фармацевтичних компаній планети становив за результатами 2021 року близько 47 відсотків. Найпотужнішими на українському національному ринку стали такі фармацевтичні компанії з продажу як "Фармак" (Україна), "Дарниця" (Україна), "Teva" (Ізраїль), "Acino" (Швейцарія), "Корпорація "Артеріум" (Україна).

У десятці найпопулярніших серед українців препаратів переважають засоби травної, опорно-рухової, кровоносної та респіраторної системи. Лідерами серед

брендів лікарських засобів за обсягами роздрібного продажу у грошовому вираженні за результатами довоєнного 2021 року стали такі фармацевтичні препарати як "Ксарелто", "Німесил", "Нурофен", а такі як "Гептрал", "Кардіомагніл", "Трипліksam" суттєво покращили свої позиції порівняно з попередніми роками. Частка вітчизняного виробництва в натуральному вираженні була більшою, хоча і зменшувалась постійно протягом періоду дослідження. Водночас фармацевтична компанія "Bayer Pharmaceuticals" стала лідером із зростання продажів (продажі зросли на 43%), що дало їй значне збільшення частки в загальній структурі ринку [2].

Через COVID-19 у 2020 році відбулося структурне зрушення у споживанні ліків, що зумовлено збільшенням споживання препаратів, у відділеннях інтенсивної терапії, та занепокоєнням щодо перебоїв у постачанні ліків, які використовуються для лікування захворювань, які не пов'язані з COVID-19. Як наслідок, найбільше зростання споживання в 2020—2021 роках показали противірусні та протимікробні лікарські засоби, більш ніж половина обороту медичними товарами було забезпечено фармацевтичними виробами, однак найдинамічніше зростала торгівля засобами індивідуального захисту (маски, антисептики). Утім, це практично не мало впливу на загальний експорт — частка медичних товарів у неенергетичному експорті товарів становила лише 0,9%.

На початку 2021 року споживання ліків зросло до 96 доларів США на одну особу в рік. Провідна роль належить аптечному сектору — 85% ринку безпосередньо фінансується споживачами і лише 15% — державою. Під впливом пандемії COVID-19 у 2020 році цей показник дещо сповільнився до 7,9%, але незважаючи на труднощі, всі рейтингові компанії відзначили зростання продажів, причому 13 з них змогли збільшити частку ринку, згідно з індексом Evolution Index. Війна також змінила кон'юнктуру ринку лікарських засобів. По-перше, частина імпортованих ліків майже зникла з ринку через логістичні проблеми. По-друге, багато українців змінили ставлення до іноземних фармкомпаній, які залишилися працювати на ринку країни-агресора. Окрім цього, Міністерство охорони здоров'я України закликала українців купувати ліки, зважаючи на їх діючу речовину та доступність в аптеці, а не на торгову назву чи бренд лікарського засобу [3].

Загалом, за останні десять років динаміка зовнішньої торгівлі фармацевтичною продукцією України перевищувала аналогічні середньосвітові показники (табл. 1). Так, за даними ЮНКТАД темпи зростання глобальної торгівлі у 2021 році по відношенню до 2000 становили біля 310%, а в Україні цей показник був на рівні 345% [4]. Частка експорту фармацевтичної продукції України протягом періоду дослідження була майже незмінною і складала 0,5% від загального обсягу експорту України, хоча в абсолютному визначенні спостерігалось постійне зростання даного показника. До того ж, у період з 2013 по 2017 рік обсяг експорту зменшився більше ніж у 2 рази, що було спричинено саме російською агресією у 2014 році. В той же час, фармацевтичний ринок України утримує свої позиції за обсягами серед країн Східної Європи.

На початку пандемії на фармацевтичному ринку України домінували прояви занепаду. Вийти на показники "стабільного" 2019 року та перейти до фази поступового зростання вдалося лише у листопаді 2020 року, коли фармацевтичний ринок адаптувався до нових умов та продемонстрував позитивні тенденції, як у грошах, так і в упаковках. Як наслідок, найбільше зростання обсягу експорту фармацевтичної продукції мало місце у 2021 році, чому також сприяла інтеграція до регуляторного поля ЄС та подолання недоліків у регулюванні виробництва та збуту продукції в Україні. Найбільший внесок у зростання ринку цього періоду здійснили фармацевтичні вироби та реагенти, що використовуються для виробництва тестів на виявлення коронавірусу.

Основними споживачами ліків, що експортуються з України є Узбекистан, Азербайджан, Казахстан та Молдова. Довоєнний експорт зростав не так швидко, як імпорту, а його обсяги і обмежена географія є менш ніж задовільними. Для продажу в Європу українські виробники фармакопії повинні отримувати відповідні сертифікати якості захисної системи заходів для виробництва продуктів, які безпосередньо впливають на здоров'я людей — Good Manufacturing Practice (GMP). На сьогодні українські фармацевти отримали лише сім таких сертифікатів, тому нашим виробникам поки що важко вийти на західноєвропейський фармацевтичний ринок. Стримуючими факторами продовжують залишатися відсталість технології та матеріалів, повільна швидкість впровадження іноземних технологій, руйнація виробничих потужностей агресором та припинення функціонування суб'єктів господарювання. Чинні національні регулюючі норми також створюють бар'єри, які сповільнюють вихід на ринок нових ліків [5].

Що стосується імпорту, то він за останні п'ять років у середньому у 8-10 разів перевищував експорт. З урахуванням слабших позицій вітчизняного виробництва у порівнянні з високорозвиненими країнами (за технологічною складністю, новими розробками, імпортозалежністю, відповідністю міжнародним стандартам тощо), зростання попиту на медичні товари з боку домогосподарств, лікувальних закладів, держави призвело до нарощування їх імпорту. Найбільший внесок у зростання імпорту в останні роки, що в середньому складало 27,4% на рік, мали медичне обладнання та фармацевтична продукція. Стосовно безпосередньо структури лікарських засобів, то станом на початок 2021 року у Державному реєстрі лікарських засобів України знаходиться 13741 одиниць, у т. ч. вітчизняні — 4216 (30,68%) та іноземні — 9525 одиниць (69,32%) [6].

З початку повномасштабного вторгнення в Україну російського агресора також фактично зупинене фінансування представництв та філій вітчизняних фармацевтичних компаній, створених за кордоном з метою підвищення ефективності торговельно-економічних зв'язків з державою перебування, залучення іноземних інвестицій, просування продукції на закордонні ринки, збільшення експорту, тощо. Це наразі паралізувало експортні операції з постачання вітчизняної фармацевтичної продукції до країн ближнього та дальнього зарубіжжя (Італії, Польщі, Литви, Казахстану, Узбекистану та інших країн).

Важливим сегментом фармацевтичної галузі є проведення клінічних випробувань лікарських засобів, що

застосовуються при онкологічних, неврологічних захворюваннях, захворюваннях шлунково-кишкового тракту тощо. За даними GlobalData, в Україні тривають або заплановані 752 випробування, які можуть бути зірвані. Російська війна проти України призвела до порушення ходу проведення клінічних досліджень або припинення залучення учасників. Цілий ряд міжнародних фармацевтичних компаній оголосили про те, що вони не розпочинатимуть нових клінічних досліджень у росії та припиняють залучати нових пацієнтів у поточні програми. Лідери серед підприємств медико-біологічної промисловості зобов'язалися припинити інвестиції в російські компанії та нові проекти на території росії, відмовитися від інвестицій з боку російських фондів, припинити співпрацю або надання послуг з російськими компаніями та призупинити співпрацю з російськими організаціями у сфері досліджень, науки та інновацій — до відновлення миру в суверенній Україні [7].

Незважаючи на наявні труднощі після початку війни (наприклад, порушення або ускладнення у ланцюжках постачання, руйнування складів, відсутність вантажного транспорту, загроза життю співробітників) щонайменше 50% українських фармацевтичних заводів продовжують працювати. Наразі українські фармацевтичні заводи намагаються постачати вироблені препарати на внутрішній ринок задля максимального забезпечення його потреб. Хоча труднощі в їх діяльності, спричинені війною, а також подальше скорочення їх кількості не припиняється [8]. Потужним каталізатором потенційних змін на краще виступає сьогодні європейська інтеграція України як країни — кандидата на вступ до Європейського Союзу. Підготовка до вступу до ЄС змінює "правила гри" між державою та суспільством, стимулює реформи пов'язані, насамперед, із дерегуляцією і децентралізацією державного управління, зростанням впливу інститутів громадянського суспільства, наближенням до європейських стандартів та гармонізацією вітчизняного законодавства із правовим масивом Європейського Союзу. Однією із найважливіших сфер, що зазнають стрімкого розвитку, є фармація. Причому вказана сфера набуває все більшого значення як для життя і здоров'я людини, так і для економічного добробуту держави [9, с. 289].

ВИСНОВКИ

Досліджуючи сучасний стан та тенденції розвитку національного фармацевтичного ринку України в контексті глобального ринку слід констатувати, що на розвиток фармацевтичного ринку в Україні стримуючим чином впливає значна кількість різноманітних факторів, серед яких основними є наступні:

1. Обмежений обсяг національного ринку та низька купівельна спроможність населення, що відбивається на обсязі інвестицій та потенціалі нарощування виробництва, стає причиною пізнішого впровадження технологій і більшої собівартості на малому обсязі виробництва.

2. Законодавчі та регуляторні бар'єри на шляху доступу ліків, що впливає на меншу кількість власних розробок та затримку із впровадженням іноземних технологій. Зокрема можливість більш тривалого патентного захисту оригінальних ліків порівняно із закордонним затримує вихід українських дженериків. Також по-

точне регулювання досліджень біоеквівалентності затягує їхню тривалість та стимулює до проходження процедури за кордоном.

3. Незавершеність інтеграції у регуляторне поле ЄС. Наразі сертифікат GMP від регуляторного органу України не визнається на рівні ЄС, тому українські фармацевтичні компанії змушені проходити подвійні перевірки на відповідність вимогам GMP — в Україні та на рівні держав-членів ЄС. Це створює додаткові перепони виходу цей ринок і підвищує витрати виробників.

4. Недосконалі норми регулювання продукції в Україні — поточні норми регулювання суттєво уповільнюють та ускладнюють роботу компаній, які випускають на ринок нові лікарські засоби.

5. Високий рівень імпортозалежності українського ринку, що підсилює залежність вітчизняних фармацевтичних підприємств від імпорту сировинних матеріалів.

6. Триваюча російська військова агресія, внаслідок якої продовжують руйнуватися або ускладнюються ланцюжки постачання фармацевтичної продукції, руйнування складів, вантажного транспорту, створена постійна загроза життю співробітників виробників та постачальників, зупинене фінансування представництв та філій вітчизняних фармацевтичних компаній, створених за кордоном з метою підвищення ефективності торговельно-економічних зв'язків з державою перебування, залучення іноземних інвестицій, просування продукції на закордонні ринки, збільшення експорту, тощо.

За результатами здійсненого дослідження можна зазначити, що вітчизняна фармацевтична галузь є однією з найбільш стійких сфер вітчизняної економіки незважаючи на пандемічний локдаун, воєнні дії агресора, девальвацію національної валюти, зниження доходів населення, і однією з тих, що перша пристосувалася до негативних наслідків пандемії та військової агресії, а також пов'язаних із ними карантинних обмежень та безлічі інших негативних наслідків. Високий рівень автоматизації процесів дозволив українським фармацевтичним виробникам адаптуватися до вимог ринку. Позитивні перетворення у сфері діджиталізації системи охорони здоров'я та виробництва лікарських засобів, а також покращення системи регулювання ринку стимулює подальший розвиток і забезпечення першочергових потреб держави та населення України.

Література:

1. Держжурстат України. Офіційний сайт: <https://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 16.04.2023).
2. Симоненко К. Топ-10 аптекних мереж за товарообігом та інші підсумки фармринку-2021. Електронний ресурс. Дата звернення: <https://rau.ua/novyni/top-10-aptechnik-merezh-2021/> (дата звернення: 16.04.2023).
3. Протасюк Л. Вітчизняна фармацевтична індустрія та ринок лікарських засобів у 2021 році. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://thepharma.media/uk/marketing/26979-vitciznyanafarmaceuticna-industriya-ta-rinok-likarskix-zasobiv-u2021-roci-25102021> (дата звернення: 21.02.2023).
4. Офіційна сторінка UNCTAD. URL: <https://unctad.org/> (дата звернення: 15.04.2024).
5. Пенькова О.Г., Корман І.І., Семенда О.В. Маркетинговий аналіз фармацевтичного ринку України //

Інвестиції: практика та досвід. 2022. № 9—10. С. 16—23.

6. Державний реєстр лікарських засобів України. URL: <http://www.drlz.com.ua/> (дата звернення: 15.04.2024).

7. Аптека онлайн. Чи працюють санкції і як позначилася війна на системі охорони здоров'я росії та України? URL: <https://www.apteka.ua/article/634456> (дата звернення: 2.05.2024).

8. Фармацевтична галузь під час війни: як працюють бізнеси та команди. URL: <https://budni.robota.ua/news/farmatsevtichna-galuz-pid-chas-viyni-yak-pratsyuyut-biznesi-ta-komandi> (дата звернення: 2.05.2024).

9. Ховпун О.С. Трансформація правовідносин у сфері фармації в сучасний період. Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених: тези доп. учасників наук.-практ. конф. з нагоди святкування Дня науки (м. Харків, 15 трав. 2020 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2020. С. 289—292.

References:

1. State Statistics Committee of Ukraine. Official site (2024), Available at: <https://ukrstat.gov.ua/> (accessed: 16.04.2024).
2. Simonenko, K. (2021), "Top-10 pharmacy chains by turnover and other results of the pharma market-2021", Available at: <https://rau.ua/novyni/top-10-aptechnik-merezh-2021/> (accessed: 16.04.2023).
3. Protasyuk, L. (2022), "The domestic pharmaceutical industry and the drug market in 2021", Available at: <https://thepharma.media/uk/marketing/26979-vitciznyanafarmaceuticna-industriya-ta-rinok-likarskix-zasobiv-u2021-roci-25102021> (accessed: 21.02.2024).
4. UNCTAD. Official site (2024), Available at: <https://unctad.org/> (accessed: 15.04.2024).
5. Pen'kova, O.H. Korman, I.I. and Semenda, O.V. (2022), "Marketing analysis of the pharmaceutical market in Ukraine", Investytsiyi: praktyka ta dosvid, vol. 9—10, pp. 16—23.
6. State Register of Medicinal Products of Ukraine. Official site (2024), Available at: <http://www.drlz.com.ua/> (accessed: 15.04.2024).
7. Apteka online (2022), "Do sanctions work and how did the war affect the healthcare system of Russia and Ukraine?", Available at: <https://www.apteka.ua/article/634456> (accessed: 2.05.2024).
8. Maievs'ka, K. (2022), "The Pharmaceutical Industry at War: How Businesses and Teams Work", Available at: <https://budni.robota.ua/news/farmatsevtichna-galuz-pid-chas-viyni-yak-pratsyuyut-biznesi-ta-komandi> (accessed: 2.05.2024).
9. Khovpun, O.S. (2020), "Transformation of legal relations in the field of pharmacy in the modern period", Aktual'ni problemy suchasnoyi nauky v doslidzhennyakh molodykh uchenykh: tezy dop. uchastnykh nauk.-prakt. konf. z nahody svyatkuvannya Dnya nauky [Actual problems of modern science in the research of young scientists: theses of the reports of the participants of the scientific and practical conference on the occasion of the celebration of Science Day], MVS Ukrainy, KHNUVS, Kharkiv, Ukraine, pp. 289—292.

Стаття надійшла до редакції 07.06.2024 р.